

مقاله پژوهشی: آسیب‌شناسی سیاست کیفری شکلی در رسیدگی به جرایم گروه تروریستی داعش با تأکید بر حقوق کیفری عراق

۲۰.۱۰.۰۱.۱.۳۳۲۹۲۵۳۸.۱۴۰۱.۱۲.۴۴.۹۰

مهدی صبوری پور، حیدر الشیخ، محمدعلی اردبیلی، آ. حسین میرمحمد صادقی، باقر شاملو^۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۲۳

چکیده

گسترده‌گی اقدامات گروه‌های تروریستی و تعداد بالای اعضای آن در عراق و سایر کشورها، قانون‌گذاری کیفری شکلی از یک‌سو، پیاده‌سازی دادرسی کیفری همسو با این جرایم و در عین حال همسو با اصول بین‌المللی مرتبط در دادرسی از سوی دیگر از جمله وجوه اهمیت پرداختن به قواعد دادرسی عراق به این جرایم را تبیین می‌کند. این مقاله تلاش دارد که به دو سؤال پاسخ دهد: ۱- سیاست کیفری این کشور با چه تدابیری نسبت به دستگیر شدگان رسیدگی نموده و چالش‌های موجود در مسیر تحقق دادرسی کیفری افتراقی مرتبط با این جرایم کدامند و ۲- بایسته‌های تحقق یک نظام دادرسی افتراقی در این زمینه چیست؟ در این راستا، نگرش آسیب‌شناختی نسبت به قانون آیین دادرسی این کشور در تعامل با قانون خاص مبارزه با تروریسم و اشاره به پرونده‌های موضوع رسیدگی اعضای گروه‌های تروریستی به‌ویژه داعش نشان می‌دهد که دادرسی کیفری شکلی از همان مقررات آیین دادرسی کیفری ناظر به سایر جرایم تبعیت می‌کند و از فرآیند رسیدگی کیفری افتراقی برخوردار نیست. به علاوه شیوه ارتکاب جرایم اعضای این گروه‌ها باعث می‌شود که در عین فقدان ادله، شیوه انتساب جرایمی که عموماً به شکل گروهی ارتکاب یافته‌اند دشواری دوچندانی پیدا کرده و این امر باعث اطاله دادرسی می‌شود. به همین دلیل، پیاده‌سازی فرآیند دادرسی به‌صورت صلاح‌حدیدی، سیاست زده و عمدتاً نظامی به زیر سؤال رفتن امکان تبعیت از فرآیندهای رسیدگی مورد اشاره در قانون آیین دادرسی کیفری عراق شده است. به علاوه، اهداف متعالی مانند ایجاد امنیت خود عاملی می‌شود تا با عدم جایگاه‌بخشی عملی به حقوق متهمان، حذف و ساده‌سازی فرآیند دادرسی کیفری و همچنین تفسیر موسع بسیاری از تشریفات قضایی ناظر به رسیدگی این متهمان را به تحقق سرعت در محکومیت و اجرای کیفرهای سنگین سوق می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: جرایم تروریستی، حقوق عراق، دادرسی کیفری، گروه داعش

۱ دکترای تخصصی، استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی (m-

saboorigpour@sbu.ac.ir)

۲ دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)

(heydarsheikh@gmail.com)

۳ دکترای تخصصی، استاد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

(m-ardebili@sbu.ac.ir)

۴ دکترای تخصصی، استاد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

۵ دکترای تخصصی، دانشیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه و بیان مسئله

تقاضای جهانی کیفردهی و محاکمه اعضای گروه‌های تروریستی مختلف^۱ به‌ویژه گروه داعش (موسوم به دولت اسلامی عراق و شام)^۲، حقوق کیفری در مفهوم عام و دادرسی کیفری در مفهوم خاص نسبت به جرایم این گروه‌ها را به دلیل ملاحظات گوناگون با تحولاتی مواجه خواهد کرد. ابوبکر البغدادی سرکرده گروه تروریستی داعش در اکتبر ۲۰۱۴ میلادی در شهر موصل عراق اعلام خلافت کرد و منطقه‌ای بالغ بر ۶ میلیون نفر (از حلب و رقه در سوریه تا بغداد در عراق) را به تصرف خود درآورد (زمانی، ۱۳۹۴: ۱۱۸). امری که در عمل عراق را به کانون کشورهای درگیر با داعش تبدیل کرد که پس از ایجاد یک ثبات نسبی در آن، تلاش‌ها جهت محاکمه عناصر این گروه تروریستی در این کشور آغاز شد. در این چارچوب، از ابتدای سال ۲۰۱۸ تا اواخر سال ۲۰۱۹ دستگاه قضایی عراق بیش از بیست هزار پرونده مربوط به تروریسم را مورد رسیدگی قرار داد و همچنان هزاران پرونده دیگر در جریان رسیدگی است.^۳

---

۱. گروه‌های تروریستی که در عراق مورد محاکمه قرار گرفتند عبارتند از: گروه القاعده؛ گروه النقشبندیه؛ گروه الجیش الاسلامی؛ گروه جیش المجاهدین. این گروه‌ها علاوه بر ملیت محلی ملیت‌های مختلف را شامل می‌شدند و همچنین تعدادی از اعضای حزب بعث نیز عضوی از این گروه‌ها بودند. پس از آن‌ها گروه سازمان‌یافته داعش (دولت اسلامی در عراق و شام) از سال ۲۰۱۴ پدیدار گشت. مسئله دیگر اینکه گروه‌های مختلفی نیز در مکان‌های مختلف عراق به وجود آمدند که محاکمه آن‌ها بر اساس قانون مبارزه با تروریسم سال ۲۰۰۵ صورت گرفت. از جمله این گروه‌ها: افراطی‌های وابسته به گروه سازمان‌یافته جند السماء، همچنین گروه الصرخی، گروه الیمانی که برخی از آن‌ها وابسته به شاخه نظامی جیش المهدی جریان صدر (مقتدی صدر) که پس از عملیات «اصوله الفرسان» به ریاست نخست وزیر سابق عراق (نوری المالکی) بر ضد جیش المهدی در مهر و موم‌های ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸ صورت گرفت.

۲. شورای امنیت سازمان ملل متحد داعش را یک گروه تروریستی نامیده و آن را در لیست تحریم‌های سازمان ملل علیه القاعده قرار داده است، در اصل گروه داعش یا دولت اسلامی عراق و شام یک سازمان تروریستی است که عمده فعالیت تروریستی آن در کشورهای عراق و سوریه می‌باشد. این گروه خودش را دولت اسلامی عراق و شام می‌نامد و مناطق وسیعی از کشورهای عراق و سوریه را فتح نموده بود (رئیس‌ی و فرساشعید، ۱۳۹۴: ۱).

مرجع صالح برای این محاکمه‌ها دادگاه کیفری مرکزی عراق^۲ است که به جنایات تروریستی^۳ رسیدگی می‌کند. این دادگاه به جرایم تروریست‌هایی که در داخل عراق

۱. در گذشته نه چندان دور، قبل از تشکیل گروه تروریستی داعش، عراق شاهد سیاست‌های خطرناکی مانند تروریسم و تروریسم بین‌الملل بود. سازمان‌های حقوق بشری درباره تروریسم موجود در عراق چنین نظری ارائه کرده‌اند: «مجموعه‌ای از رفتارهای فردی و اجتماعی ناقض حقوق بشر مطابق سیاستی از پیش تعیین شده برای هدف قرار دادن منافع اکثریت مردم عراق» (الیعقوبی، ۲۰۱۶: ۶۹).

از این رو رها کردن این تروریسم منجر به آسیب رساندن به جامعه و نهادهای سیاسی عراق و از بین رفتن اثرگذاری آن‌ها گشته است؛ بنابراین می‌توان در این راستا اذعان کرد که نظام بعث عراق می‌تواند پست‌ترین مدل تروریسم سیاسی و اجتماعی به شمار آید که در آن از این سیاست‌های فوق‌الذکر استفاده شده است. این رژیم با آزار و اذیت‌های سیاسی و اجتماعی خود و با به وجود آوردن گورستان‌های دسته‌جمعی و تغییر جغرافیایی و جمعیتی برخی از شهرها مانند حلبچه (در شمال عراق) و نگرش‌های او نسبت به جمعیت باتلاق‌ها (جنوب عراق) و... در برابر ملت عراق ایستاد. مؤلفه‌های باقیمانده از این رژیم برای ملت عراق آسیب‌های زیادی را به بار آورد و فرهنگ خشونت را در این کشور پیاده کرد و به‌رغم اینکه این رژیم از بین رفت اما فعالیت‌های تروریستی و خشونت‌ها در این کشور ادامه یافت تا از طریق ناامنی و بی‌ثباتی بتوانند به اهداف خود برسند (محمد عبد فیحان، ۲۰۱۳: ۲۳).

می‌توان گفت که رژیم بعث منجر به پیشرفت اشکال تروریسم سیاسی و ابزارهای مختلف آن شد، چرا که از ابزار و وسایل گوناگونی برای شکنجه جهت از بین بردن افراد استفاده می‌کرد، از بریدن اندام بدن و بیرون کشیدن چشم و دندان گرفته تا انداختن افراد زنده در حوض‌های اسید و... همه این موارد نشانه روند و خط‌مشی جنایتکارانه این رژیم است. تجاوز به همسر، خواهر یا مادر در مقابل یک زندانی یا کشتن کودک مقابل چشمان مادر یا روش‌های دیگر شکنجه که به دور از تصور است، همه این پرونده‌ها در اداره اطلاعات مرکزی رژیم بعث کشف و ضبط گردید. (محمد عبد فیحان، ۲۰۱۳: ۳۰)

۲. دادگاه کیفری مرکزی عراق توسط حکومت ائتلاف موقت عراق (۲۰۰۳/۴/۲۱ تا ۲۰۰۴/۶/۲۸) در تاریخ ۲۰۰۴/۴/۲۲ تشکیل گردید. در بند ۲ ماده ۱ اساسنامه آمده است: «مرکز این دادگاه در شهر بغداد و جلسات آن به‌صورت دوره‌ای در سایر استان‌های عراق منعقد می‌شود. از جمله صلاحیت‌های این دادگاه رسیدگی به جرایم تروریستی می‌باشد» (بند الف ماده ۱۸ اساسنامه).

۳. مصادیق جرایم و جنایات گروه‌های تروریستی در حقوق کیفری عراق را می‌توان در دو دسته طبقه‌بندی کرد: الف) دسته‌بندی جرایم تروریستی بر اساس موضوع آن‌ها که عبارتند از: ۱- جرایم علیه نظام سیاسی (جرایم علیه نظامیان، جرایم علیه ارگان‌های دولتی)؛ ۲- جرایم علیه اشخاص؛ ۳- جرایم علیه اموال اشخاص و اموال عمومی (تخریب، اضرار مالی، باج‌گیری مالی)؛ ۴- جرایم علیه آرامش و آسایش عمومی (ایجاد رعب و وحشت میان مردم و مسلح کردن ساکنان مناطق)؛ ۵- جرایم علیه مذهب؛ ۶- جرایم علیه سفارت و کنسولگری‌های خارجی در عراق. ب) دسته‌بندی بر اساس شیوه ارتکاب جرایم تروریستی: ۱- ارتکاب توأم با تهدید؛ ۲- ارتکاب توأم با به‌کارگیری سلاح (به‌کارگیری سلاح‌های سنتی آتش‌افروز؛ به‌کارگیری سلاح‌های نوین شیمیایی، بیولوژیکی، مواد سمی)؛ ۳- ارتکاب توأم با نظم فردی یا گروهی.

مرتکب عملیات تروریستی شده‌اند یا عضو سازمان‌های تروریستی هستند مطابق با قانون مبارزه با تروریسم عراق^۱ رسیدگی می‌نماید. آمار قوه قضائیه عراق نشان می‌دهد که تعداد تروریست‌های خارجی از ملیت‌های مختلف که اقدامات قانونی علیه آن‌ها صورت گرفته در طول سال ۲۰۱۸ و تا نیمه سال ۲۰۱۹ حدود ۸۱۰ تن بوده است؛ برای ۵۱۴ نفر حکم صادر شده و حدود ۲۰۲ نفر از آن‌ها در مرحله تحقیقات به سر می‌برند، همچنین ۴۴ نفر از آن‌ها در فرایند محاکمه قرار گرفتند و تعداد ۱۱ تن از آن‌ها به سبب عدم اثبات اتهام آزاد شدند (سیف محمد، ۲۰۱۹).

جدول شماره (۱): آمار قوه قضائیه در ارتباط با تعداد تروریست‌های خارجی از ملیت‌های مختلف که

اقدامات قانونی علیه آن‌ها صورت گرفته است

تعداد کل پرونده‌های تروریستی خارجی (۲۰۱۸-۲۰۱۹)	۸۱۰ پرونده
تعداد پرونده‌های مختومه	۵۱۴ پرونده
تعداد پرونده‌ها در فرایند رسیدگی (مرحله تحقیقات مقدماتی)	۲۰۲ پرونده
تعداد پرونده‌ها در فرایند رسیدگی (مرحله دادرسی)	۴۴ پرونده
تعداد آزادشدگان (به دلیل عدم اثبات اتهام)	۱۱ نفر

بدین‌سان، درگیری کشور عراق با موضوع تروریسم و ضرورت برخورد کیفری با این دسته از بزهکاران، از جنبه‌های گوناگون علوم جنایی قابلیت بررسی، نقد و آسیب‌شناسی دارد که بی‌تردید در این میان جایگاه سیاست کیفری شکلی یا آیین دادرسی کیفری در خصوص این‌گونه از بزهکاری، با توجه به حساسیت‌های موجود، از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است. اگرچه تلاش شده تا در این زمینه اقدامات مناسبی اتخاذ شود و برخی از گزارش‌های بین‌المللی نیز گواهی بر این امر است اما این به معنای

۱. دولت انتقالی عراق (۲۰۰۵/۵/۳ تا ۲۰۰۶/۵/۲۰) در جلسه خود در تاریخ ۲۰۰۵/۱۱/۷ این قانون را در شش ماده تصویب کرد.

۲. آقای کریم اسعد احمد خان، مشاور ویژه و رئیس تیم تحقیقاتی سازمان ملل متحد در بررسی جرایم ارتکاب یافته توسط داعش (یونیتاد)، در تاریخ ۴ دسامبر ۲۰۱۸ میلادی اولین گزارش خود را برای اعضای شورای امنیت در مقر سازمان ملل متحد ارائه کرد (احمد خان، ۲۰۱۸). وی در ابتدای سخنان خود از شجاعت و فداکاری‌های ملت عراق و تلاش آن‌ها در جهت شکست داعش و دستیابی به عدالت برای تسلاي خاطر بازماندگان و قربانیان اشاره کرد.

مهر تأیید تمام ملاحظات دادرسی، رسیدگی و تشریفات قضایی اتخاذی نسبت به این بزهکاران نیست. در واقع، اگرچه دولت عراق با تصویب قوانین داخلی که اجازه می‌دهد محاکمه جنایات ارتکاب یافته توسط داعش مبنی بر جنایات جنگی، جنایت علیه بشریت و نسل‌کشی در این کشور صورت بگیرد سعی در مقابله با بی‌کیفرمانی جنایات این گروه تروریستی نموده است اما فارغ از این مقررات ماهوی^۱ که بخشی از آن‌ها در پژوهش حاضر مورد اشاره قرار خواهد گرفت، مقررات شکلی ناظر به این جنایات موضوع اصلی مقاله حاضر را تشکیل می‌دهد. بر این اساس، تلاش می‌شود تا در این مقاله به دو پرسش اساسی پاسخ داده شود. نخست؛ چالش‌های دادرسی کیفری عراق در رسیدگی به جرایم تروریستی کدامند و دوم؛ بایسته‌های دادرسی کیفری در این زمینه چیست.

جهت پاسخ‌دهی به پرسش‌های مزبور، در نوشتار حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، در وهله نخست، مفاهیم نظری مورد استفاده در پژوهش تبیین خواهد شد و سپس، چالش‌ها و بایسته‌های دادرسی کیفری در برابر بزهکاری تروریستی در عراق مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱. مبانی نظری

از آنجا که در این تحقیق بررسی چارچوب محاکمه گروه‌های تروریستی داخلی و چندملیتی مدنظر است، شناخت سیاست کیفری ناظر بر جرایم تروریستی کشور محاکمه کننده در جهت محاکمه عادلانه، منصفانه و بر اساس معیارهای بین‌المللی امری ضروری است. از این رو، تبیین رویکرد کلی دادرسی کیفری ناظر بر جرایم تروریستی در عراق، اصل قانونی بودن دادرسی کیفری در این کشور، سیاسی-تشریفات‌شدن دادرسی کیفری در جرایم اعضای گروه تروریستی داعش و منفی‌انگاری صلاحیت مراجع بین‌المللی و

---

۱. بر اساس قانون مبارزه با تروریسم عراق، هیچ گروه مسلح یا سازمانی که در فهرست گروه‌های تروریستی است، حق استفاده از خاک عراق را نخواهد داشت. دغدغه‌ای که زیربنای تصویب قانون مبارزه با تروریسم عراق است.

دیوان کیفری بین‌المللی، به‌عنوان مبانی نظری پژوهش حاضر مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

الف. رویکرد کلی دادرسی کیفری ناظر به جرایم تروریستی

بررسی سیاست جنایی کشور عراق حاکی از وجود قوانین مختلف در جهت مبارزه با تروریسم و فعالیت‌های تروریستی است. پس از سال ۲۰۰۳ و سقوط نظام بعث، این کشور مورد حملات تروریستی بسیاری قرار گرفت در نتیجه قانون مبارزه با تروریسم (قانون مکافحه الارهاب) در سال ۲۰۰۵ در شش ماده در این کشور تصویب شد. در ماده ۱ این قانون تروریسم اینگونه تعریف شده است: «هر اقدام مجرمانه‌ای که فرد یا گروه سازمان‌یافته علیه فرد یا گروهی از افراد یا سازمان‌های دولتی و غیردولتی به‌منظور تخریب اموال عمومی یا خصوصی با هدف برهم زدن امنیت کشور یا ثبات و وحدت ملی یا به‌منظور ایجاد ارباب میان مردم برای داشتن اهداف تروریستی مرتکب شود».

ماده ۲ این قانون به فعالیت‌های تروریستی اختصاص یافته و در هشت بند این فعالیت‌ها را مورد توجه قرار داده است. ارتکاب یا تهدید به ارتکاب هرگونه اقدام خشونت‌آمیز منجر به آسیب شدید جسمانی، ربودن، گروگان‌گیری، تخریب اموال و... در جهت ارباب مردم، از جمله موارد بیان شده در این ماده است. در ماده ۳ قانون مزبور، نیز به‌طور خاص جرایم علیه امنیت کشور در پنج بند بیان شده است. مواردی همچون ارتکاب یا تهدید به ارتکاب هرگونه اقدام در جهت برهم زدن ثبات و یکپارچگی کشور، رهبری گروه مسلح به غیر از نیروهای مسلح حکومتی و... در جهت اهداف تروریستی، از جمله موارد مطرح شده در این پنج بند است. ماده ۴ این قانون، مجازات را برای فاعل و شریک جرم اعدام قرار داده و برای شخصی که عمداً عمل تروریستی انجام داده یا شخص تروریست را مخفی کرده حبس ابد در نظر گرفته است (صفاء عبود، ۲۰۱۸: ۱۱).

در نظام حقوقی عراق^۱ و به ویژه در حقوق کیفری آن به رغم وجود قانون ناظر بر جرایم تروریستی، اما دادرسی‌های شکلی ناظر به رسیدگی در این جرایم موضوع مقررات افتراقی قرار نگرفته است. لذا نحوه رسیدگی به جرایم تروریستی از جمله (تحقیقات، محاکمه و بررسی جرم) مشابه هر جرم دیگری است. اولین قدم در پرونده‌های تروریستی بازجویی است که از جانب پلیس آگاهی وزارت کشور آغاز می‌شود (صفاء عبود، ۲۰۱۸: ۱۴)، سپس افسر پلیس، پرونده را به قاضی تحقیق شهرستانی که جرم تروریستی یا هر جرم دیگری در آن واقع شده است، ارسال می‌کند. تحقیقات توسط نیروی پلیس با نظارت قاضی تحقیق و نماینده دادستان که با قاضی تحقیق فعالیت می‌کند، صورت می‌گیرد؛ اما در مورد متهم، اظهارات وی ابتدا توسط نیروی پلیس ثبت می‌شود و پس از آن به قاضی تحقیق با حضور نماینده دادستان و وکیل متهم تحویل داده می‌شود. شایان ذکر است که وکیل از جانب متهم انتخاب می‌شود، اما چنانچه متهم توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشد، در این صورت دادگاه وکیلی را با هزینه دولت در اختیار متهم قرار می‌دهد. پس از ثبت اظهارات متهم و جمع‌آوری ادله، در صورت نبود ادله کافی پرونده بسته و متهم آزاد می‌شود؛ اما در صورتی که ادله کافی برای اثبات اتهام و محاکمه وی وجود داشته باشد، پرونده جهت محاکمه علنی متهم به دادگاه کیفری ارسال می‌شود. چنانچه دادگاه ادله را برای اثبات اتهام کافی بداند، پس از رسیدگی حکم محکومیت صادر می‌شود در غیر این صورت پرونده را مختومه و متهم را آزاد می‌کند. در صورتی که دادگاه کیفری حکم اعدام یا حبس ابد را

۱. اصل ۸۷ قانون اساسی سال ۲۰۰۵ کشور عراق بیان می‌دارد: «قوه قضائیه نهادی مستقل و دارای دادگاه‌هایی است که مطابق صلاحیت خود عمل می‌کنند، در اصل ۸۸ نیز آمده است:» این قوه دارای قضاتی مستقل و در اعطای حکم مطابق قانون عمل می‌کنند، همچنین هیچ نهادی حق مداخله در امور قضایی را ندارد. اصل ۸۹ به ساختار قوه قضائیه پرداخته و گفته شده: «قوه قضائیه از: شورای عالی قضایی، دادگاه تجدید نظر فدرال، دستگاه دادرسی کتل، مرجع نظارت قضایی، سایر دادگاه‌های فدرال». همچنین ماده ۱۱ قانون شماره ۱۶۰ تشکیل دادگاه‌های قضایی عراق سال ۱۹۷۹، به تقسیم‌بندی دادگاه‌ها پرداخته و بیان کرده: «قوه قضائیه شامل: ۱. دادگاه تجدید نظر، ۲. دادگاه استیناف، ۳. دادگاه بدوی، ۴. دادگاه اداری، ۵. دادگاه احوال شخصیه، ۶. دادگاه کیفری (جنایات)، ۷. دادگاه جنحه، ۸. دادگاه ویژه اطفال و نوجوانان، ۹. دادگاه ویژه کارگران، ۱۰. دادگاه ویژه تحقیق می‌باشد.

صادر کرده باشد، بر اساس قانون موظف است پرونده را جهت بررسی حکم صادره به دادستان کل ارسال کند. انجام این عمل الزامی است خواه متهم به حکم صادره اعتراض کرده یا نکرده باشد، شایان ذکر است که مدت زمان اعتراض متهم به رأی (۳۰) روز از یک روز پس از صدور رأی است. پس از رسیدن پرونده به دادستانی کل، قضات دادستانی بررسی خود را آغاز می‌کنند و پس از رأی‌گیری و اجماع نظر قضات مبنی بر قبول یا رد رأی صادره، پرونده به دادگاه تجدیدنظر فدرال ارسال می‌شود. در اینجا هیأت گسترش یافته کیفری (که شامل اکثریت قضات دادگاه تجدیدنظر می‌باشد) یک ماه زمان دارند تا پرونده‌ای که حکم اعدام برای آن صادر شده را بررسی کنند. در پایان ماه جلسه‌ای با ریاست رئیس دادگاه تجدیدنظر یا نماینده او جهت بررسی رأی صادره از دادگاه کیفری انجام و رأی‌گیری صورت می‌پذیرد. در اینجا ممکن است رأی صادره از دادگاه کیفری پذیرفته، نقض یا تعدیل شود. در صورتی که حکم اعدام برای پرونده صادر شده باشد و این رأی مورد پذیرش دادگاه تجدید نظر باشد، پرونده جهت تأیید حکم و صدور دستور اجراییه به ریاست جمهوری ارسال می‌شود و پس از آن برای تعیین روز اعدام به وزارت دادگستری فرستاده می‌شود.^۱

ب. اصل قانونی بودن دادرسی کیفری

با وجود الزام به رعایت دادرسی کیفری عام نسبت به جرایم تروریستی، اما بحث آن است که آیا حاکمیت بر این دادرسی با اصل قانونی بودن جهت‌دهی می‌شود یا خیر و میزان احترام به این اصل در رسیدگی‌های شکلی ناظر به جرایم تروریستی تا چه میزان است. امروزه استانداردهای جدیدی در اداره قدرت سیاسی عراق وجود دارد که در قانون اساسی تصریح نشده و حتی به صورت ضمنی هم به آن اشاره نکرده است. این امر، توزیع قدرت سیاسی به شکل توافقی است که به رویه سیاسی و جزئی جدایی‌ناپذیر از روند سیاسی عراق تبدیل شده است. این توزیع با توجه به کثرت احزاب سیاسی، فرقه‌ای و قومیتی موجود در این کشور صورت می‌پذیرد (العزاوی، ۲۰۱۳: ۱۵). امری که از جنبه‌های منفی

^۱ see: www.hjc.iq/Judicial-system.php. Last seen at 2020/11/09

بسیاری از جمله بی‌ثباتی در نظام حقوقی به‌ویژه از جهت تشریفات رسیدگی به جنایات گروه تروریستی داعش برخوردار است.^۱ بنابراین این امر، یکی از دلایلی است که جایگاه نامطلوب کشور عراق در گزارش جهانی حاکمیت قانون^۲ را توجیه و تفسیر می‌کند و این پیامد کلان رویه سیاسی، تمام نظام قضایی از جمله رسیدگی به پرونده‌های گروه تروریستی داعش را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. فرآیند قضایی و دادرسی کیفری متعارف که در ابعاد مختلفی با عموماً تحقیق، رسیدگی و صدور حکم در دادرسی کیفری ایران مشابه است، به رسیدگی جرایم تروریستی داعش نیز تسری داده شده است و اصول راهنمای مورد ارجاع محسوب می‌شوند؛ اما اشکال اساسی آن است که اگرچه این فرآیند آیین دادرسی کیفری محوریت دارد، اما پایبندی به آن در بسیاری از پرونده‌ها، رسیدگی به عوامل و عناصر گروه تروریستی داعش، دشوار و محل ابهام است. بنا بر ملاحظات حقوقی، اینکه متن اصلی دادرسی کیفری^۳ مورد ارجاع در عمل محل تردید باشد نمی‌تواند مدل سیاست کیفری مقبولی قلمداد گیرد. یکی از دلایل عدول از مقرره‌های دادرسی کیفری در عراق را می‌توان عدم تناسب این دادرسی با ویژگی‌های حساس جرایم این گروه تروریستی دانست. البته این گزاره به معنای این نیست که رویکردی افراطی در اعطای حقوق بزهکاران تروریستی مدنظر قرار گیرد. به‌عنوان مثال حقوقی که باعث خروج متهم تروریستی از دسترس نظام قضایی می‌شود می‌تواند محل انکار و تردید قرار گیرند، اما سایر حقوق اصطلاحاً تشریفات محض در ضمن دادرسی، مانند گرفتن آخرین دفاع و برقراری حق اعتراض، مخالفت چندانی با حساسیت موضوع ندارد. لذا به نظر می‌رسد که

۱. هر نهاد قانون‌گذاری در جهت تسهیل در اجرای قانون اساسی تشکیل می‌شود که در آن منافع به شکل عادلانه توزیع و به اختلافات و نزاع سیاسی پایان می‌بخشد؛ اما برخلاف آن را در مجلس عراق شاهد بودیم. در مراحل بحرانی کشور عراق مجلس نتوانست وظایف قانونی خود را به شکل صحیح اعمال کند، برخی قوانین به دلیل اینکه با منافع سیاسی جناحی در تعارض بود متوقف شد، برخی دیگر نیز بر مبنای منافع فلان جناح سیاسی به تصویب رسیدند، بعضی از امتیازات مانند پاداش، کمک هزینه، مصونیت، حقوق بازنشستگی و... که در جهت منافع سیاست‌مداران بوده است نیز به تصویب رسیدند.

پیش‌بینی قانونی این فرآیند می‌تواند در عین جلوگیری از تشتت، خود عاملی برای عدم تحقق عدالت افتراقی ناظر به این جرایم باشد. مقررات مختلفی از دستور گرفته تا قانون مصوب مجلس قبل از ۲۰۰۳ م و نیز بعد از آن وجود دارد که نوعی تشتت قانونی در خصوص صلاحیت و دادرسی و مقررات مورد ارجاع قضات در ضمن رسیدگی به جرایم تروریستی در این کشور رقم زده است. پیشینه تقنینی سیاست جنایی عراق در رسیدگی به جرایم گروه‌های تروریستی قبل از سال ۲۰۰۳ در دو قانون، یعنی قانون شماره ۶۴ سال ۱۹۷۶ بانک مرکزی و قانون شماره ۶ سال ۱۹۹۰ در زمینه کنترل امور مالی و مصوبه سال ۱۹۹۷ شوری عالی انقلاب در زمینه کنترل پولشویی خلاصه می‌شد. این مقررات به جرایم مؤثر در تأمین مالی تروریسم مرتبط بودند و چندان تلاشی برای تبیین جرایم تروریستی و وصف مادی و دادرسی کیفری آن‌ها نکرده‌اند. از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۵ میلادی مقررات مرتبط با تروریسم بدین شرح ارائه شد که نتوانست در حوزه دادرسی شکلی نظم خاصی ایجاد نماید: دستورالعمل شماره ۳ سال ۲۰۰۳ حکومت ائتلاف موقت در زمینه کنترل سلاح؛ دستورالعمل شماره ۱۴ سال ۲۰۰۳ حکومت ائتلاف موقت در زمینه فعالیت رسانه‌های ممنوعه؛ دستورالعمل شماره ۲۵ سال ۲۰۰۳ حکومت ائتلاف موقت در مصادره

۱. برگرفته از گزارش ارسالی شماره (s/2002/943) مورخ ۲۰۰۲/۸/۱۳ نماینده دائم کشور عراق در سازمان ملل متحد به رئیس کمیته مبارزه با تروریسم شورای امنیت سازمان ملل متحد در جهت اجرای قطعنامه ۱۳۷۳ شورای امنیت. در بخشی از این گزارش آمده: «کشور عراق در جهت منع تروریسم و تأمین مالی آن، مجازات شدیدی از طریق نظارت بر فعالیت بانک‌ها مواد ۴۶، ۴۵، ۵۰، ۵۷، قانون شماره ۶۴ سال ۱۹۷۶ بانک مرکزی و همچنین از طریق نظارت بر تأمین مالی بین‌المللی (مواد ۶۶، ۶۸، ۶۹، ۷۰، قانون فوق‌الذکر) در نظر گرفته است.»

۲. این دستورالعمل توسط آقای پل برمر (Paul Bremer) رئیس حکومت ائتلاف موقت عراق در تاریخ ۲۰۰۳/۵/۲۳ مشتمل بر هشت ماده صادر شد. همان‌گونه که در مقدمه آمده، این دستور در جهت کنترل سلاح به‌منظور ایجاد امنیت برای مردم عراق و توسعه نظم و امنیت عمومی صادر گردید.

۳. این دستورالعمل توسط آقای پل برمر مورخ ۲۰۰۳/۱۰/۶ صادر گردید. در مقدمه این دستور گفته شده: به‌منظور کنترل تمامی دستگاه‌های تبادل اخبار و اطلاعات، اعم از اینکه متعلق به بخش دولتی یا خصوصی باشند و نیز با توجه به اهمیت ارائه اطلاعات و اخبار دقیق به شهروندان عراقی و در جهت تقویت رسانه‌هایی آزاد و مستقل در عراق و تأکید بر عدم سوءاستفاده از رسانه در جهت گسترش خشونت یا به‌طور کلی تضعیف امنیت عمومی، این دستور صادر می‌گردد.

اموال. پس از سال ۲۰۰۵، تصویب قانون خاص مبارزه با تروریسم^۱ نیز نتوانست رسیدگی شکلی نسبت به جرایم تروریستی را منضبط سازد و کماکان در این حوزه از مقررات عام و پر ابهام استفاده می‌شد. با این توضیح که اگرچه این مقررات پوشش دهنده رفتارهای جنایات ارتكابی توسط گروه‌های تروریستی هستند اما ضرورت شکل‌گیری یک قانون افتراقی شده مرتبط با تروریسم همواره وجود دارد. مشابه این امر نیز در حقوق کیفری ایران وجود دارد و اگرچه قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم به تصویب رسیده است، اما دادرسی کیفری و اقتضائاتی که جنایات این گروه‌های تروریستی به همراه دارد مستلزم اتخاذ یک سیاست کیفری شکلی افتراقی است.

ج. سیاسی-تشریفاتی شدن دادرسی کیفری در جرایم اعضای گروه تروریستی

داعش

تجلی روزافزون پدیده تروریسم در میان محافل، نهادها، سازمان‌های ملی، بین‌المللی و منطقه‌ای و انجمن‌های حقوقی باعث شده است که اکثر کشورها در عملکرد سیاست جنایی خود سعی در جرم‌انگاری تروریسم و عوامل مختلف ارتكاب آن نمایند (المساعد، ۲۰۱۹: ۱۳۳). با مطالعه پدیده تروریسم و عملیات تروریستی که در کشورهای مختلف به وقوع پیوسته به‌طور کلی می‌توان تروریسم را ابزاری برای پیشبرد اهداف سیاسی دانست. این اهداف

۱. این دستورالعمل مورخ ۲۰۰۳/۹/۳ توسط آقای پل برمر صادر گردید. در این دستور بیان شده: با توجه به اینکه جرایمی نظیر سرقت منابع طبیعی یا اموال دولتی و جرایمی که با هدف قرار دادن تأسیسات زیربنایی مانند تأسیسات آب و برق ارتكاب می‌یابد، منجر به ورود ضرر به ملت عراق می‌شود، لذا جهت بازدارندگی از این جرایم و عواید ناشی از سرقت این اموال، کلیه دارایی‌های حاصله از ارتكاب این جرایم مطابق این دستور ثبت و ضبط می‌گردد. شایان ذکر است که این دستور در نه ماده تنظیم گردیده است.

۲. قانون مبارزه با تروریسم شماره ۱۳ مورخ ۲۰۰۵/۱۱/۷ با امضای ریاست جمهوری (جلال طالبانی) و معاونین رئیس جمهور (غازی عجیل الباور، عادل عبدالمهدی) تصویب گردید. این قانون در شش ماده تعریف تروریسم (ماده ۱)، تعدادی از اقدامات و فعالیت‌های تروریستی (ماده ۲)، جرایم علیه امنیت کشور (ماده ۳)، مجازات‌ها (ماده ۴)، تخفیف و سقوط مجازات‌ها (ماده ۵)، سایر مقررات پایانی (ماده ۶)، صادر گردید.

ممکن است در درگیری‌های داخلی میان قدرت سیاسی و گروه‌های مسلح یا میان کشورها و خارج از مرزهای داخلی اتفاق افتد؛ اما انگیزه سیاسی در تمام این اهداف قابل مشاهده است (الیعربی، ۲۰۱۶: ۶۱). بخش قابل توجهی از منشأ و خاستگاه دادرسی کیفری افتراقی در جرایم تروریستی را باید در سپهر سیاست و نگرش سیاستمداران به پدیده بزهکاری و به‌ویژه تروریسم جستجو نمود. این واقعیت غیرقابل انکار، از چند حیث قابل توجه است؛ دولت‌ها با دستاویز امنیت، به سیاسی‌سازی بزهکاری و به‌ویژه جرایم تروریستی مبادرت نموده و ظاهراً در این کار نیز، موفق بوده‌اند. آن‌ها نه تنها بر نگرش و طرز تفکر خود صحه می‌گذاشتند، بلکه عموم مردم را نیز با سیاست‌های خود در حوزه کیفری، همسو می‌نمودند. از همه مهم‌تر اینکه آن‌ها با برهم زدن اصل پذیرفته‌شده تفکیک قوا و مداخله نابه‌جا در حوزه‌های سایر قوا، تخصص لازم برای رسیدگی و برخورد با جرایم تروریستی را نادیده انگاشته و در حوزه سیاست خارجی نیز، تغییرات قابل توجهی ایجاد نمودند (میرمحمدصادقی و قدیری بهرام‌آبادی، ۱۳۹۴: ۴۱-۹). سیاسی بودن رسیدگی به جرایم گروه‌های تروریستی در محاکم صلاحیت‌دار کشور عراق این ملاحظات را تقویت می‌کند، زیرا در برخی از پرونده‌ها مشاهده شده است که بیش از آنکه ادله‌ی کیفری، تحقیقات جامع، عامل صدور حکم باشد، این تصمیمات سیاسی و شعارهای مقابله با تروریسم است که جهت‌گیری احکام ناظر به این بزهکاران را تحت تأثیر قرار می‌دهد!

۱. برای مثال می‌توان به شکایتی که هیأت نزاهت (ارگانی دولتی زیر نظر مجلس عراق و وظیفه آن مبارزه با فساد دولتی است. رئیس آن از جانب نخست وزیر انتخاب می‌شود. این هیأت از شعب مختلف تشکیل شده و به پرونده‌های فساد رسیدگی می‌کند. یکی از این شعب شعبه تحقیقات است). این هیأت در سال ۲۰۱۶ شکایتی علیه رافع العیسوی (وزیر دارایی ۲۰۱۳-۲۰۱۰) تنظیم و آن را به شعبه تحقیق دادگاه کیفری مختص رسیدگی به جرایم تروریستی در بغداد تقدیم کرد. شعبه تحقیق نیز پس از تحقیقات مقدماتی، پرونده را جهت رسیدگی به اتهامات وارده تسلیم دادگاه کیفری مختص رسیدگی به جرایم تروریستی کرد. سرانجام در ۲۰۱۵/۱۲/۱ دادگاه حکم محکومیت غیابی رافع العیسوی را صادر و او را به هفت سال حبس و مصادره کلیه اموال محکوم کرد. شایان ذکر است که رافع العیسوی در اعتراض به سیاست‌های نخست وزیر وقت عراق در ماه مارس سال ۲۰۱۳ استعفای خود را تقدیم نوری المالکی کرد؛ و پس از آن به کردستان عراق و سپس به خارج از کشور گریخت. در ۲۰۲۰/۶/۱۶ خود را به دادگاه معرفی کرد؛ که پس از ۱۵ روز (۲۰۲۰/۶/۳۰)، مرکز رسانه قوه قضائیه اعلام کرد: رافع العیسوی از اتهامات تروریستی

د. منفی‌انگاری صلاحیت مراجع بین‌المللی و دیوان کیفری بین‌المللی

جرایم بین‌المللی نوعی تجاوز علیه منافع اساسی هر جامعه است و پیامدهای آن به جامعه بین‌المللی نیز کشیده می‌شود، علاوه بر شدت و گستردگی این‌گونه جرایم، خطر اصلی در انگیزه ارتکاب، نوع وسایل به‌کار رفته در ارتکاب جرم، تعداد قربانیان و تأثیر منفی بلند مدت آن بر جامعه است (عمرای، ۲۰۱۶: ۱۱)، در نتیجه یک نهاد بین‌المللی یا به تعبیری دیوان کیفری بین‌المللی باید به این جرایم رسیدگی کند؛ اما یکی از مشکلات اساسی دیوان کیفری بین‌المللی در مواجهه با مسئله داعش، شیوه اعمال صلاحیت آن است. دیوان، امکان اعمال صلاحیت نسبت به جرایمی را داراست که: ۱. دولت عضو، بر اساس ماده ۱۴ وضعیتی را به آن ارجاع دهد. ۲. شورای امنیت طبق فصل هفتم منشور، وضعیتی را به دیوان ارجاع دهد. ۳. دادستان بر اساس ماده ۱۵ به ابتکار خود، پس از حصول اطلاع از وقوع جرایم موضوع صلاحیت دیوان، تحقیقاتی را آغاز کند. این در حالی است که عراق و سوریه اساسنامه دیوان را تاکنون امضا ننموده و عضو دیوان نشده‌اند. عدم همکاری دولت‌های عضو می‌تواند سد محکمی در مقابل تعقیب اعضای داعش در دیوان کیفری بین‌المللی باشد.

۲. روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نظر هدف، در زمره تحقیقات توسعه‌ای و کاربردی است که از منظر توسعه‌ای، در پی افزایش آگاهی در حوزه سیاست کیفری شکلی افتراقی پیرامون جرایم تروریستی است. امری که با مطالعه نظام حقوق کیفری عراق به‌عنوان یک کشور درگیر با تروریسم می‌تواند دستاوردهای مناسبی برای سایر کشورها از جمله ایران داشته باشد. از

وارد تیرئه شد. با توجه به مطالب مطرح شده می‌توان دریافت که اتهامات وارده در این پرونده با نگرشی سیاسی صورت گرفته، همچنین زمان بازگشت وزیر اسبق دارایی و معرفی خود به مقامات قضایی و تیرئه او در پانزده روز از حکم محکومیتی که تحقیقات مقدماتی هر یک از متهمان آن حدود یک سال به طول می‌انجامد امری است سیاسی که از جریانات سیاسی حاکم و جهت‌گیری سیاسی نشأت می‌گیرد.

منظر کاربردی تلاش می‌شود تا با معرفی چالش‌ها و بایسته‌های دادرسی کیفری در برابر تروریست‌ها و جرایم تروریستی فهم مناسبی در این زمینه ایجاد شود. از نظر ماهیت داده‌ها، نویسندگان از یک‌سو، با نگاهی توصیفی و روش توصیفی-تحلیلی اقدام به گردآوری منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی کرده‌اند. غالب منابع نیز به زبان عربی بوده است. از سوی دیگر، نگارندگان با حضور در عراق و محل برگزاری برخی از محاکمات مربوط به گروه‌های تروریستی و گفتگو با قضات و وکلای مربوط و برخی اساتید عراقی، تلاش کرده‌اند تا از یافته‌های خود برای افزایش دقت تحلیل‌ها استفاده نمایند.

۳. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

موفقیت در محاکمه اعضای گروه‌های تروریستی مستلزم توانایی کشورها در تصویب مقررات جامع دادرسی منطبق با استانداردهای جهانی و ویژگی‌های جرایم گروه‌های تروریستی و همچنین برقراری سازوکارهایی برای اجرای کامل این مقررات شکلی است. به‌طور کلی مقررات ناظر به رسیدگی نسبت به جرایم گروه‌های تروریستی در عراق بدین شرح می‌باشند: قانون شماره (۱۳) مبارزه با تروریسم سال ۲۰۰۵؛ قانون مبارزه با پولشویی و تأمین مالی تروریسم شماره (۳۹) سال ۲۰۱۵؛ قانون شماره (۱۱۱) مجازات عراق سال ۱۹۶۹ - از لحاظ قواعد و مقررات کلی - کلیات -؛ قانون شماره (۲۳) آیین دادرسی کیفری سال ۱۹۷۱ (از لحاظ آیین دادرسی). با این وجود، بررسی مقررات مزبور نشان‌گر چالش‌هایی در عرصه دادرسی کیفری پیرامون جرایم تروریستی است که حل آن‌ها مستلزم شکل‌گیری بایدهایی است.

۳-۱. چالش‌های رسیدگی کیفری جرایم گروه تروریستی داعش

۳-۱-۱. دشواری در پیاده‌سازی تشریفات دادرسی نسبت به جرایم گروه تروریستی داعش

از جمله مواردی که در محاکم عراق بدان اذعان می‌شود آن است که جرایم خشونت‌آمیز مانند قتل، سربردن، نابود کردن و... توسط افرادی با هویتی مجهول و به‌صورت گروهی ارتکاب می‌یابد، این افراد از جدیدترین دستگاه‌ها، ابزارها و سلاح‌هایی که دارای فناوری

نوین باشد برای ارتکاب اعمالشان استفاده می‌کنند (انور محمود علی، ۲۰۱۲: ۱۳)؛ بنابراین دستگیرشدگانی وجود دارند که مشخص نیست مرتکب آن جرم‌ها شده‌اند یا خیر؟ ادله انتساب جرم به این بزهکاران گروه تروریستی داعش اساساً به عضویت آن‌ها در این گروه‌ها محدود می‌شود و جز در موارد مختصر، بزهکار هرکدام از این جرایم مشخص نیست. این چالش قضایی در انتساب جرایم گروه تروریستی داعش عاملی است که اساس عدالت قضایی را زیر سؤال می‌برد و منجر به اطاله دادرسی می‌گردد. این اطاله دادرسی عمدتاً به واسطه تعداد زیاد مرتکبان، مخفی بودن ارتکاب جرایم و تعداد قربانیان زیادی که عمدتاً جان خود را از دست داده‌اند رخ می‌دهد. شاهدان عینی نیز با مرتکبانی روبه‌رو هستند که امکان شناسایی‌شان را ندارند. همین امر خود یکی از دلایل ضعف پاسخ نظام قضایی به جنایات گروه‌های تروریستی قلمداد می‌شود. از این‌رو، فقدان شاهدان عینی سبب می‌شود تا نوبت به اقرار اُبرسد (الحدیثی، ۲۰۱۵: ۴۴۲)، اما اگر این اقرار تحت تأثیر شکنجه و شیوه‌های نامتعارف به‌دست آید به‌موجب قانون دادرسی کیفری عراق قابل پذیرش نیست.^۱ به همین دلیل است که قضات این محاکم به اماراتی متوسل می‌شوند که صرف همکاری آن شخص با گروه تروریستی را احراز نماید و به‌واسطه‌ی این امر، مجرمیت آن شخص عضو را مفروض و مسئولیت اثبات عدم آن را به‌عنوان تکلیف بر شخص تروریست بار می‌کنند. همچنین، از آنجایی که ماهیت پرونده‌های تروریستی داعش جرم و جنایت است، رسیدگی‌های قضایی در این نوع پرونده‌ها با تهدیداتی از سوی تروریست‌ها و سازمان تروریستی روبه‌رو است، به همین علت تحقیقات جامع قضایی نسبت به جرایم این بزهکاران دشوارتر خواهد شد.

---

۱. ادله اثبات دعوا در ماده ۲۱۳ قانون آیین دادرسی کیفری شماره ۲۳ سال ۱۹۷۱ عراق بیان شده است، در این ماده آمده: «دادگاه بر اساس ادله‌ای که در هر فرایندی (تحقیق و محاکمه) تقدیم شده و مورد پذیرش آن قرار گرفته از جمله اقرار، شهادت شهود، سوابق بازجویی، صورت‌جلسه‌ها و سایر اظهارات رسمی دیگر، گزارش‌های کارشناسان، شواهد و قرائن و سایر ادله قانونی (بررسی صحنه جرم، اظهارات مجنی علیه در حال مرگ) حکم را صادر می‌کند».

۲. در بخش اول ماده ۲۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری عراق آمده است: «اقرار نباید در نتیجه اکراه مادی از متهم گرفته شود».

۲-۱-۳. فساد سیاسی، اداری- مالی و تأثیر آن بر نظام قضایی

یکی از شدیدترین چالش‌های موجود ضعف در روند سیاسی کشور است، عملکرد ضعیف نظام سیاسی بر ایجاد یک دولت قدرتمند و مستقل تأثیر گذاشته و سبب شده دولت با مشکلات متعددی روبرو شود. علاوه بر فساد اداری- مالی که یکی از دلایل مهم نبود اقتدار دولتی است، امنیت کشور که از اساسی‌ترین پایه‌های پیشرفت یک کشور در تمام زمینه‌ها به شمار می‌رود، متزلزل شده و راه برای نفوذ تروریست‌ها و سازمان‌های تروریستی هموار گشته است. استوارت بوون^۱، بازرس ویژه ایالات متحده آمریکا در بازسازی عراق، فساد در این کشور را به‌عنوان شورش دوم توصیف کرده و عقیده دارد این فساد در تمام نهادها و سازمان‌های دولتی رخنه کرده که خود می‌تواند عاملی برای تضعیف امنیت باشد تا راه برای گروه‌های تروریستی هموار شده و این گروه‌ها آزادانه فعالیت‌های خود را در عراق گسترش دهند (مایکل آیزنشتات، ۲۰۱۰: ۱۸). در اصل فساد نوعی سوءاستفاده از موقعیت یا قدرت برای دستیابی به منافع مادی یا در اختیار گرفتن قدرت سیاسی است (الغانمی و الخزرجی، ۲۰۱۷: ۸). در سال‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۴ برخی از دولتمردان عراق برای اینکه بتوانند به منافع مادی و حتی جایگاه سیاسی برسند با گروه‌های تروریستی همکاری کرده و راه را برای ارتکاب عملیات تروریستی هموار ساخته بودند^۲. همچنین ظهور فرقه‌گرایی سیاسی خصوصاً وجه افراطی آن عاملی برای زیر سؤال بردن تشریفات قضایی نظام‌مند در این کشور است. البته میزان تأثیر آن‌ها بر فرآیند قضایی ممکن است چندان محسوس نباشد، اما اساس دادرسی جنایات این گروه‌ها را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. سهمیه‌بندی سیاسی و دخالت جناح‌ها در وزارتخانه‌های دستگاه اجرایی به‌ویژه در قسمت اجرای مجازات ناظر بر گروه‌های تروریستی داعش ظرفیت اعمال نفوذ نسبت به برخی از محکومان را در پی داشته است. به‌عنوان مثال یکی از دلایل مرتبط را می‌توان در این

۱ Stuart Bowen

۲. طارق الهاشمی (معاون رئیس‌جمهور ۲۰۰۹-۲۰۱۲)، ائیل النجیفی (استاندار نینوا ۲۰۰۹-۲۰۱۴)، رافع العیسوی

(وزیر دارایی ۲۰۱۰-۲۰۱۳)

واقعیت مستتر یافت که اعضای گروه‌های تروریستی غالباً تابعیت کشورهای مختلف را داشته‌اند و مسئولان سیاسی، گاه برای دریافت امتیازات شخصی مرتبط از آن کشورها، این متهمان را از رسیدگی قضایی خارج می‌کنند. لذا فساد داخلی مسئولان سیاسی، در عدم اراده‌ی قاطع مبنی بر محکومیت کیفری و اجرای آن نسبت به برخی اعضای گروه‌های تروریستی قابل تفسیر و تبیین است.

۳-۱-۳. فقدان دادرسی کیفری خاص جرایم تروریستی

همان‌گونه که پیش از این اشاره شد، در عین اهمیت جرایم گروه‌های تروریستی، اما نهایتاً به یکی از جرایم موضوع رسیدگی دادگاه مرکزی عراق اضافه شد. این در حالی است که اهمیت و چندبُعدی بودن جرایم این گروه تروریستی و همچنین لزوم تخصص‌های مختلف قضایی و غیرقضایی، می‌توانست توجیه‌کننده‌ی مجتمع قضایی ویژه این جرایم باشد. بنا بر اظهار احمد محمد الامیری رئیس دادگاه کیفری مرکزی عراق در ۲۵/۴/۲۰۱۸ هیچ تفاوتی در روند رسیدگی میان تروریست‌های خارجی و داخلی چه در مرحله تحقیق و چه در مرحله محاکمه وجود ندارد. همه این افراد با استناد به قانون مبارزه با تروریسم سال ۲۰۰۵ محاکمه می‌شوند. اشتراک و عدم تفاوت دادرسی کیفری میان جرایم غیرتروریستی و جرایم تروریستی، از جمله مؤلفه‌های بنیادینی است که تشریفات رسیدگی از سوی مراجع ذیصلاح را با چالش‌هایی مواجه می‌سازد و خود عاملی است در جهت زمینه‌سازی عدول از مقررات عام دادرسی کیفری در جهت رفع بسیاری از نیازها و اقتضانات رسیدگی از سوی این مراجع فراهم می‌نماید. شاید یکی از این مثال‌ها را در گزارش اخیر این مقام قضایی چنین بتوان مشاهده نمود که «به دستور قوه قضائیه محاکمه همه تروریست‌های خارجی به بغداد منتقل می‌شود، چرا که سفارتخانه‌ها در آنجا قرار گرفته و حضور نمایندگان این سفارتخانه‌ها در جلسات رسیدگی در تضمین حقوق متهم با توجه به قانون و در جهت محاکمه عادلانه الزامی است»^۱ همین امر باعث عدول از اصل

^۱See: albayyna-new.net/content.php?id=2903. Last seen at 2020/11/08

^۲See: albayyna-new.net/content.php?id=2903. Last seen at 2020/11/08

صلاحیت محلی برای رسیدگی به این جرایم را سبب می‌شود. پس، وقتی نگرش افتراقی فراهم نباشد، در این حالت، رویه‌ی قضایی نیز با هر مستمسکی که عموماً سیاسی و امنیتی است در مقام نقض موارد صلاحیت رسیدگی برمی‌آید.^۱ با این وجود، رویکرد حقوقی کشور عراق می‌توانست در عین التزام به قواعد عام صلاحیت، با نوعی تفکیک و با هدف جمع‌آوری سریع ادله، مراجع قضایی محل ارتکاب یا نزدیک به محل ارتکاب را صالح به تحقیق فوری می‌دانست و این مراجع پس از تکمیل تحقیقات، برای رسیدگی پرونده را به مرجع مرکزی-تخصصی در بغداد ارجاع دهد.

۴-۱-۳. عدم توجه به تفاوت نقش‌های مجرمانه

در عین ملیت‌های متفاوت، اعضای مختلفی از جامعه نیز به‌عنوان اعضا و سردستانان گروه تروریستی داعش هستند و همین مقوله‌ی تفاوت و گستردگی متهمان، خود باعث دشواری بیشتر رسیدگی از سوی مراجع ذیصلاح می‌شود؛ زیرا در این پرونده‌ها بایستی مشخص شود که هر کدام از این اعضای گروه تروریستی چه رفتاری را نسبت به کدام بزه‌دیده مرتکب شده است. با این وجود، به‌منظور مقابله با این چالش و همچنین

---

۱. صلاحیت: نوعی اقتدار که قانون آن را برای رسیدگی به پرونده‌ای خاص به دادگاه‌ها اعطا می‌کند (مصطفی محمود، ۱۹۸۸، ص ۳۵۱)، در اصل صلاحیت به معنی اهلیت دادن به دادگاه برای رسیدگی به پرونده (مأمون سلامه، ۱۹۸۶: ۵۰). قانون مجازات عراق شماره ۱۱۱ سال ۱۹۶۹ صلاحیت و قلمرو اجرای آن را در قسمت دوم (قلمرو اجرای قانون از حیث مکان) از فصل دوم (قلمرو اجرای قانون مجازات) مورد بحث قرار داده و آن را و به چهار دسته تقسیم نموده است: صلاحیت درون مرزی (مواد ۶، ۷، ۸)، صلاحیت نوعی یا ذاتی (ماده ۹)، صلاحیت شخصی (مواد ۱۰، ۱۱، ۱۲)، صلاحیت عام (مواد ۱۳، ۱۴، ۱۵). همچنین قانون آیین دادرسی کیفری عراق شماره ۲۳ سال ۱۹۷۱، در بند الف ماده ۵۳، بیان شده: تحقیقات مقدماتی در محل وقوع جرم انجام می‌گیرد. در بند ج همین ماده ذکر شده: چنانچه مشخص شود مقام تحقیق در جرم ارتكابی صلاحیت رسیدگی نداشته باشد، پرونده را باید به مقام صلاحیت‌دار ارجاع دهد. بند ب ماده ۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری نیز به احاله پرونده اشاره می‌کند و بیان می‌دارد: چنانچه وزیر دادگستری یا دادگاه تجدید نظر یا دادگاه کیفری محلی (با توجه به اوضاع و شرایط امنیتی یا کمک در کشف حقیقت) لازم بدانند، می‌تواند دستور دهد که پرونده از مقام تحقیق به مقام تحقیق دیگری احاله شود. همین مسئله در دادگاه‌های کیفری نیز قابل تسری خواهد بود (مواد ۱۴۱، ۱۴۲ قانون آیین دادرسی کیفری).

ساده‌سازی دادرسی کیفری مرتبط با آن‌ها، درمی‌یابیم که قوانین کیفری عراق هیچ تفاوتی میان نقش جزئی یا اساسی افراد در ارتکاب جرایم قائل نشده، چرا که گروه سازمان‌یافته داعش سازمانی مبتنی بر اندیشه‌های جنایی است و اعضای آن به شکلی سازمان‌یافته، وظایف مختلفی دارند و عمده فعالیت‌های آن‌ها در قالب تسهیل ارتکاب جنایات قرار می‌گیرد و لزوماً جرم خاصی برای آنان در قوانین متصور نیست (امری که ضرورت بازنگری قانون تروریسم عراق را نشان می‌دهد). با بررسی پرونده‌های مختلف می‌توان دریافت که اکثر تروریست‌های خارجی به‌خصوص زنان اعتراف می‌کردند که کشور و محل سکونت خود را برای یاری رساندن به کشور اسلامی (الدوله الاسلامیه فی العراق و الشام) رها کردند و به داعش پیوستند. بنابراین تحقیق از این همراهی و یافتن جرایمی که مرتکب شده‌اند می‌تواند زمان زیادی از دادرسی کیفری را به خود اختصاص دهد. افراد دستگیر شده آن‌هایی که در مرزهای داخلی عراق مرتکب عملیات تروریستی شده‌اند و افرادی که توانستند به کشورهای دیگر فرار کنند، همه این‌ها در دادگاه‌های عراق و مطابق قوانین عراق محاکمه خواهند شد. برای مثال اگر عضوی از تروریست‌های خارجی مقیم کشور سوریه باشد و از مبارزان خودخواسته تا عملیاتی را در عراق مرتکب شوند، چنانچه این عملیات اجرایی شده باشد، این عضو توسط دستگاه قضایی عراق محاکمه خواهد شد! لذا مشخص است که صلاحیت دادگاه رسیدگی کننده به جرایم گروه تروریستی داعش بسیار وسیع تفسیر می‌شود و هر اقدامی که جزئی از اقدامات گروه باشد بایستی موضوع تحقیق و رسیدگی قرار گیرد و همین نگرش وسیع نسبت به صلاحیت، تکثر مرتکبان موضوع دادرسی کیفری را به دنبال دارد.

۲-۳. بایسته‌های رسیدگی کیفری مناسب به جرایم گروه تروریستی داعش

۱-۲-۳. بازاندیشی در اصول رسیدگی مراجع ذی‌صلاح به جرایم تروریست‌ها

به‌طور کلی با بررسی فرآیند رسیدگی اتخاذی به پرونده‌های اعضای گروه تروریستی

داعش، می‌توان دریافت که پس از دستگیری متهم توسط نیروی پلیس، اولین قدم در این پرونده‌ها بازجویی است که از جانب پلیس آگاهی وزارت کشور آغاز می‌شود، پس از استماع و ثبت اظهارات متهم توسط نیروی پلیس، پرونده به قاضی تحقیق استان یا شهرستانی که جرم تروریستی در آن واقع شده ارسال می‌شود. تحقیقات توسط نیروی پلیس با نظارت قاضی تحقیق، نماینده دادستان که با قاضی تحقیق همکاری می‌کند و وکیل متهم (وکیل تسخیری) ادامه می‌یابد. پس از جمع‌آوری ادله توسط قاضی تحقیق در جرم انتسابی به متهم، پرونده به شعبه دادستانی دادگاه کیفری مرکزی ارسال می‌شود، چنانچه

۱. پس از تغییر نظام سیاسی عراق در ۹/۴/۲۰۰۳ و روی کار آمدن آقای پل برمر حاکم غیرنظامی ارشد آمریکایی در عراق، دستورالعمل‌های متعددی توسط این حاکم صادر گردید، از جمله آن‌ها دو دستورالعمل به شماره ۱۳ در سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۴ که دربرگیرنده شیوه تأسیس دادگاه مرکزی بود، صادر شد. اولین دستورالعمل شماره ۱۳ را در تاریخ ۲۰۰۳/۷/۱۱ صادر کرد که تا ۲۰۰۴/۴/۲۲ و با صدور دستورالعملی جدید با همان شماره در سال ۲۰۰۴ ادامه داشت، این دستورالعمل‌ها دربرگیرنده شیوه تشکیل دادگاه مرکزی بود. در تاریخ ۲۰۰۴/۴/۲۲ حکومت ائتلافی موقت عراق قانونی را به تصویب رساندند که متن آن درباره اصلاح اساسنامه دادگاه مرکزی شماره (۱۳) بود. در این اصلاحیه آمده: دستورالعمل سابق شماره (۱۳)، به قانون جدید شماره (۱۳) سال ۲۰۰۴ تغییر پیدا کرد. در این اصلاحیه همچنین گفته شده: این دادگاه از دادگاه مرکزی به دادگاه کیفری مرکزی تغییر نام داد. چرا که این نام دقیق‌تر و مبین ماهیت رسیدگی به نوع پرونده‌های ارجاعی است و همچنین در این قانون اصول حاکم بر دادگاه، نحوه تشکیل و انجام وظایف و... در ۲۳ بخش اعلام شده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از: بخش اول درباره محل و شیوه تشکیل این دادگاه است (بند ۱ و ۲) و بیان شده: مقر این دادگاه در بغداد است. صلاحیت این دادگاه رسیدگی به همه جرایم موضوع بخش ۱۸ این قانون (مهم‌ترین این جرایم شامل: تروریسم، جرایم سازمان‌یافته، فساد حکومتی، رفتار خشونت‌آمیزی که به دلیل وابستگی قومی، نژادی، ملی یا مذهبی رخ دهد و...) می‌باشد. در بخش دوم بیان شده: این دادگاه از شعب تحقیق و شعب کیفری تشکیل شده، در بند ۱ این بخش آمده: صلاحیت شعب تحقیق این دادگاه با توجه به آنچه درباره صلاحیت‌های شعب عام دادگاه‌های تحقیق در قانون آیین دادرسی کیفری سال ۱۹۷۱ بیان شده و هر دستورالعمل صادره از جانب حکومت ائتلاف موقت، اعمال می‌شود. همچنین این شعب صلاحیت رسیدگی به پرونده‌هایی را دارد که در بخش ۱۸ به آن اشاره شده است، در بند ۳ بیان شده: شعب تحقیق صلاحیت رسیدگی به پرونده‌های حقوقی را ندارد، جز در موارد مرتبط با جبران خسارت قربانیان یک پرونده کیفری که رسیدگی آن در این دادگاه صورت گرفته باشد. بخش سوم صلاحیت شعب کیفری را مورد بررسی قرار داده و بیان کرده: این شعب صلاحیت رسیدگی به پرونده‌هایی را دارد که موضوع بخش ۱۸ باشد. در بخش چهارم گفته شده: این دادگاه ملزم به اجرای قوانین نافذ عراق می‌باشد. در بخش‌های (۵، ۶، ۷، ۸، ۹) قضات و شیوه انتخاب و استقلال آن‌ها، نحوه همکاری دادگاه‌های محلی عراق با این دادگاه و... بیان شده است. در بخش‌های (۱۰، ۱۱، ۱۲، ۲۱، ۲۲) مهم‌ترین آیین

دارای نقص باشد، مجدداً به قاضی تحقیق ارجاع داده می‌شود، در غیر این صورت پرونده جهت تعیین زمان رسیدگی به دادگاه ارسال می‌شود.^۱ سپس رسیدگی توسط دادگاه و به صورت علنی با حضور نماینده کشور شخص متهم (چنانچه ملیت غیر عراقی داشته باشد) و رسانه‌های ملی و بین‌المللی و برخی از سازمان‌ها و جمعی از شهروندان آغاز می‌گردد (سیف محمد، ۲۰۱۹). دادگاه در ابتدای رسیدگی به پرونده تفهیم اتهام می‌کند تا در صورتی که متهم دفاعی داشته باشد بیان نماید، سپس نماینده دادستان مطالب خود را ارائه می‌کند، بعد از آن وکیل متهم اظهارات خود را بیان می‌نماید. پس از استماع و بررسی ادله چنانچه اتهام اثبات شود حکم صادر می‌گردد؛ اما این روند به زمان بسیاری نیاز دارد، دلیل طولانی بودن مدت زمان محاکمه، اجرای عدالت و تضمین حقوق متهم در جلسات رسیدگی است. مدت زمان رسیدگی به جرایم تروریستی در هر پرونده و با توجه به اتهام متناسب متفاوت است. در پرونده‌هایی که متهمان صرفاً به عضویت گروه تروریستی درآمده‌اند زمان طولانی نیاز ندارد و ممکن است تحقیقات مقدماتی در این گونه پرونده‌ها حدود ۶ ماه طول بکشد، زیرا اثبات عضویت تنها دلیل کافی برای محکوم کردن آن‌ها خواهد بود؛ اما آن دسته از پرونده‌های متهمانی که مرتکب عملیات تروریستی از جمله قتل، ربودن، بمب‌گذاری و... شده‌اند، با توجه به مراحل رسیدگی (مرحله تحقیق و محاکمه و اثبات جرم انتسابی) قطعاً نیازمند زمان بیشتری خواهد بود و تحقیقات مقدماتی در این

دادرسی شکلی جهت برگزاری جلسات دادگاه (مقر تشکیل، علنی بودن جلسات رسیدگی، پخش جلسات رسیدگی در رسانه‌های جمعی، محرمانگی جلسات مشاوره هیأت قضایی و بیان احکام صادره، نکات مورد توجه قاضی تحقیق درباره مراحل قانونی، خدمات ترجمه) و همچنین حقوق متهم در طول دادرسی (حق دفاع از متهم و حق اعتراض به تصمیمات و احکام صادره از دادگاه) بیان شده است؛ اما بخش چهاردهم دفتر دادستانی را مورد بررسی قرار داده و بیان کرده: دفتر دادستانی وظیفه خود را مطابق قانون عراق انجام می‌دهد (آخرین قانون دادستانی شماره ۴۹ سال ۲۰۱۷ تصویب گردید که دربرگیرنده موادی از جمله شیوه تشکیل، انتخاب دادستان‌ها و همچنین الزامی بودن حضور این نهاد در تمامی مراحل رسیدگی به پرونده در دادگاه و... می‌باشد).

۱. قانون آیین دادرسی کیفری شماره ۲۳ سال ۱۹۷۱ (بخش دوم: رسیدگی به جرم، جمع‌آوری ادله و تحقیقات مقدماتی، مواد ۵۷-۳۹).

نوع پرونده‌ها ممکن است تا یک سال ادامه پیدا کند (سیف محمد، ۲۰۱۹).

۲-۲-۳. استفاده مطلوب از مشارکت مردمی

در گزارش دوم کریم اسعد احمدخان^۱ در تاریخ ۱۵ جولای ۲۰۱۹ با بیان اینکه شش ماه گذشته شاهد ایجاد تسهیلات و روش‌های جمع‌آوری مدارک با کارمندان اصلی خود هستیم چنین آمده است که: کلیه اسناد، مدارک دیجیتال، شواهد و مدارک پزشکی قانونی مورد نیاز برای انجام تحقیقات جمع‌آوری شده است. وی همچنین در گزارش خود اذعان داشت: «هم‌اکنون ۷۹ کارمند در عراق مشغول به کار هستند، از جمله محققان جنایی، تحلیلگران، کارشناسان محافظت از شهود و دانشمندانی در حیطه پزشکی قانونی (احمدخان، ۲۰۱۹)».

لذا مشارکت جامعه‌ی و جلب همکاری‌هایی از قبیل اقامه دعوی گروهی در این‌گونه جرایم^۲، حلقه مفقود این مرحله از تشریفات است. اینکه این تیم تحقیقاتی اقدامات قابل توجهی در جمع‌آوری ادله می‌نماید، اما نوع تعامل آن با محاکم صالح به رسیدگی و میزان توجه آن‌ها به این ادله تاکنون جایگاهی در رویه قضایی نداشته است. همچنین هیچ مقرره‌ای در این کشور وجود ندارد که برای این‌گونه تحقیقات اجتماعی خارج از نظام قضایی اعتبار و جایگاه قائل شده باشد. هرچند این تیم نتیجه بررسی‌های خود را تقدیم مراجع قضایی می‌نماید. به‌عنوان مثال در گزارش سوم مورخ ۲۶ نوامبر ۲۰۱۹ میلادی چنین آمده است «تحقیقات انجام شده از جنایات ارتکاب یافته علیه ایزدی‌ها در سنجار، مداخله ۱۶۰ نفر از عوامل داعش را ثابت کرده است و در حال حاضر تمام ادله و شواهد جهت

۱. مشاور ویژه و رئیس تیم حقیقت‌یاب سازمان ملل متحد در بررسی جرایم ارتکاب یافته توسط داعش در عراق

۲. لازم به اشاره است که مشارکت با بزه‌دیدگان از اهم ویژگی‌های دادرسی کیفری مؤثر در برابر جرایم گروه‌های تروریستی است. با این وجود از جمله خلأهای نظام دادرسی قضایی عراق آن است که بزه‌دیدگان متعدد جرایم تروریستی فقط از طریق رسانه‌ها از محکومیت یافتن و یا اجرای مجازات‌ها باخبر می‌شوند. حتی این اطلاع بسیار کلی است و از سرنوشت همان تروریستی که آن‌ها را بزه‌دیده نموده است کماکان بی‌خبر هستند. به علاوه آنکه نگرش جبرانی در سیاست کیفری عراق چندان مشاهده نمی‌شود و این امر از سوی سازمان‌های مردم‌نهاد و یا مأموران سازمان ملل متحد صورت می‌گیرد و نظام قضایی در این راستا اقدام چندانی اتخاذ ننموده است.

ارائه به دادگاه‌ها جمع‌آوری شده است...»^۱ لازم به اشاره است که این تیم توانسته است به مدارک قابل توجهی دست یابد که خود می‌تواند در محاکمه این‌گونه جرایم کمک شایانی کند. همچنین حمایت‌های مستقیم سیاسی اکثر مقامات عراقی از این تیم از جمله رئیس جمهوری عراق (برهم صالح)، رئیس اقلیم کردستان عراق (مسعود بارزانی)، وزیر امور خارجه (فؤاد حسین)، وزیر دادگستری (سالار عبدالستار محمد) و... در روند دادرسی گروه تروریستی داعش می‌تواند تأثیرگذار باشد.

۳-۲-۳. ارتباط قضایی فراملی با سایر مراجع ذی‌صلاح در رسیدگی به جنایات گروه تروریستی داعش

تروریسم در جوامع امروزی به یکی از موضوعات مهم و جدی تبدیل شده چرا که امنیت ملی را مختل و صلح بین‌المللی را تهدید می‌کند (الغیری، ۲۰۰۶: ۱۶۰). گروه تروریستی داعش با ارتکاب جرایم بسیاری در عراق منجر به از بین رفتن امنیت ملی در این کشور شده است. برخی از نهادها و کمیسیون‌های حقوق بشری اظهار داشته‌اند که این گروه تروریستی با اقدامات غیرانسانی و شنیع خود چون قتل، نابودسازی، به بردگی گرفتن، انتقال یا اخراج اجباری، شکنجه، نقض‌های فاحش کنوانسیون‌های ژنو و سایر قواعد مربوط به حقوق بین‌الملل بشردوستانه، همچنین نابود کردن تمام یا بخشی از یک گروه ملی، قومی، نژادی یا مذهبی، مرتکب جرایم علیه بشریت، جرایم جنگی و نسل‌زدایی شده است (ساعدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۳۲-۸۲۱). این جرایم مصداق بارز جرایم بین‌المللی هستند. مبارزه با مرتکبان و عاملان چنین جنایاتی مستلزم عدالت کیفری است که هدف آن تعقیب و مجازات مجرمان است. با توجه به جرایم بین‌المللی ارتكابی داعش، محاکم قضایی

۱. اکنون این تیم به دو گروه تقسیم شده که در نینوی مشغول به فعالیت میدانی هستند و وظیفه دارند در مورد کشتار قضات، شخصیت‌های مذهبی، روزنامه‌نگاران و کارکنان بهداشتی و همچنین تخریب اماکن باستانی در زمان اشغال موصل توسط داعش را مورد بررسی قرار دهند. این تیم در کار خود به انجام شبیه‌سازی مجازی صحنه جرم به‌وسیله اسکنرهای لیزری، جمع‌آوری مدارک پزشکی قانونی از گورستان‌های دسته‌جمعی و انجام تجزیه و تحلیل دی‌ان‌ای (D.N.A)، اخذ شهادت قربانیان و خانواده‌های آن‌ها، جمع‌آوری اطلاعات از رسانه‌های جمعی و مشارکت دادن افراد و گروه‌های اجتماعی مختلف برای کمک به شناسایی کردن مجرمان می‌پردازد (احمد خان، ۲۰۱۹).

داخلی و بین‌المللی صالح به رسیدگی هستند (طلعت، ۱۳۹۴: ۱۳۲-۱۰۷)؛ به عبارت دیگر، شمار وسیعی از رفتارهای مجرمانه‌ی جرم‌انگاری شده ذیل عناوین جنایت‌های علیه بشریت^۱ و جنایت نسل‌زدایی، توسط جنایت‌پیشه‌های گروه داعش به فعلیت رسیده و صلاحیت موضوعی دیوان کیفری بین‌المللی را احراز کرده است^۲ (لسانی و یدائی، ۱۳۹۴: ۷۹-۵۱). تحقیقات مقدماتی با مشارکت سایر دولت‌های غیرمحل رسیدگی به‌عنوان یک مدل قابل توجه در رسیدگی به این جرایم می‌تواند جایگاه حقوق کیفری این کشور را در رسیدگی مؤثرتر تعالی بخشد، زیرا تحقیقات به دلیل منشأ خارجی داشتن اغلب این جرایم می‌تواند بر تحقق عدالت نسبت به این جرایم مؤثر واقع شود.

۴-۲-۳. تقویت اجرای احکام کیفری نسبت به محکومان گروه‌های تروریستی

بدیهی است که پس از فرایند پرفراز و نشیب دادرسی کیفری نسبت به بزهکاران محکوم شده‌ی گروه تروریستی، اجرای مجازات‌ها و احکام قضایی عموماً سنگین، از جمله مرحله‌ی است که میزان کارایی نظام قضایی عراق را نشان می‌دهد. در حال حاضر و با پیمایش‌های مختلف می‌توان دریافت که تعداد زیادی از تروریست‌ها در زندان‌ها به‌سر می‌برند. با بررسی‌های مختلف و مصاحبه با مقامات قضایی-امنیتی عراق (مطابق جدول شماره ۲) مشخص شد که کل تعداد محکومین پرونده‌های تروریستی فقط در زندان الناصریه (۱۰۹۷۳) نفر که (۱۷۶) نفر از آن‌ها دارای ملیت عربی و اروپایی هستند. از بین این تعداد زندانی، (۶۳۷۳) نفر محکوم به اعدام شدند (الزاملی، ۲۰۱۹).

شایان ذکر است که تعداد زیادی از تروریست‌ها در زندان ناصریه نگهداری می‌شوند، این زندان امنیتی (زندان ناصریه مرکزی- معروف به زندان الحوت) در سال ۲۰۰۸ در شهر

^۱ See: www.hrw.org/ar/news/2017/01/16/298955. Last seen at 2020/11/14

^۲ See: <http://www.dipomatie.gouv.fr/ar/politique-etrangere-de-la-france/droits-de-l-homme/les-evenements-et-actualites-lies-aux-droits-de-l-homme/article/publication-du-rapport-de-la-fidh-crimes-sexuels-contre-la-communaute-yezidie>. Last seen at 2020/11/14

ناصریه عراق ساخته شد که بزرگترین زندان بعد از ابوغریب^۱ است. با اینکه گنجایش آن ۸۰۰ نفر است اما حدود یازده هزار محکوم جرایم تروریستی نگهداری می‌شوند. همچنین (مطابق جدول شماره ۳) مسئله مهم دیگر این است که در سال ۲۰۱۸ تنها حکم اعدام (۳۷) نفر از تروریست‌های محکوم به اعدام اجرا شده است، در سال ۲۰۱۹ میلادی نیز هیچ حکم اعدامی اجرا نشده است (الزاملی، ۲۰۱۹).

با نظر به ملاحظات عملی-قضایی حاکم بر فرآیند اجرای احکام کیفری در نظام دادرسی کشور عراق، یکی از دلایل تأخیر و وجود موانع در مسیر اجرای احکامی مانند اعدام، رسیدگی طولانی مدت به اعتراض و تجدیدنظرخواهی محکومان و همچنین مصلحت‌سنجی‌های سیاسی در اجرای احکام اعضای گروه تروریستی است. همچنین یکی دیگر از دلایل تأخیر در اجرای احکام اعدام آن است که پیاده‌سازی و اجرای اعدام، نیازمند تأییدهای مختلفی است که نظر به جایگاه ریاست جمهوری و قوه مجریه (وزارت دادگستری) در آن، موانع و همچنین تأثیر ملاحظات سیاسی و یا کم‌کاری در به کیفر رساندن این محکومان مشهود است.^۲ در اجرای مجازات حبس میزان این ملاحظات اندک

۱. زندان ابوغریب در سال ۱۹۵۷ در غرب بغداد و با گنجایش ۴۰۰۰ نفر ساخته شد. این زندان به‌عنوان بزرگترین زندان عراق به شمار می‌رود.

۲. در صورتی که دادگاه کیفری حکم اعدام یا حبس ابد را صادر کرده باشد، بر اساس قانون موظف است پرونده را جهت بررسی حکم صادره به دادستانی کل در قوه قضائیه ارسال کند. انجام این عمل الزامی است خواه متهم به حکم صادره اعتراض کرده یا نکرده باشد، شایان ذکر است که مدت زمان اعتراض متهم به رأی (۳۰) روز از یک روز پس از صدور رأی است. پس از رسیدن پرونده به دادستانی کل، قضات دادستانی بررسی خود را آغاز می‌کنند و پس از رأی‌گیری و اجماع نظر قضات مبنی بر قبول یا رد رأی صادره، پرونده به دادگاه تجدیدنظر فدرال ارسال می‌شود. در اینجا هیأت گسترش یافته کیفری (که شامل اکثریت قضات دادگاه تجدیدنظر می‌باشد) یک ماه زمان دارند تا پرونده‌ای که حکم اعدام برای آن صادر شده را بررسی کنند. در پایان ماه جلسه‌ای با ریاست رئیس دادگاه تجدیدنظر یا نماینده او جهت بررسی رأی صادره از دادگاه کیفری انجام و رأی‌گیری صورت می‌پذیرد. در اینجا ممکن است رأی صادره از دادگاه کیفری پذیرفته، نقض یا تعدیل شود. در صورتی که حکم اعدام برای پرونده صادر شده باشد و این رأی مورد پذیرش دادگاه تجدیدنظر باشد، پرونده جهت تأیید حکم و صدور دستور اجراییه به ریاست جمهوری ارسال و پس از آن برای تعیین روز اعدام به وزارت دادگستری فرستاده می‌شود. (به آدرس سایت:

است و اختصاص زندان خاص از سوی نظام قضایی باعث اجرای عملی افتراقی این حکم شده است.

جدول شماره (۲): تعداد محکومین پرونده‌های تروریستی در زندان الناصریه

۱۰۹۷۳	تعداد کل محکومین پرونده‌های تروریستی (زندان الحوت ناصریه)
۱۷۶	محکومین دارای ملیت عربی-اروپایی
۶۳۷۳	تعداد محکومین به اعدام

جدول شماره (۳): اجرای احکام تروریست‌های محکوم به اعدام

۳۷	اجرای حکم اعدام (۲۰۱۸)
۰	اجرای حکم اعدام (۲۰۱۹)

۴. نتیجه‌گیری

در مورد تشریفات رسیدگی و دادرسی‌های کیفری ناظر به جرایم گروه‌های تروریستی در عراق قانون خاصی وجود ندارد و همه این جنایات با توجه به قانون شماره ۲۳ سال ۱۹۷۱ آیین دادرسی کیفری عراق رسیدگی می‌شوند، حتی در این قانون نیز مواد مشخصی در باب رسیدگی به جنایات گروه‌های تروریستی وجود ندارد، لذا آیین دادرسی این جنایات از لحاظ تحقیقات و محاکمه دقیقاً مانند جرایم عادی است و این امر تمام فرآیند نظام قضایی عراق در خصوص رسیدگی به جرایم گروه‌های تروریستی را تحت تأثیر قرار داده است. این در حالی است که اهمیت جرایم تروریستی، از لحاظ تعداد بزه‌دیدگان و بزهکاران و آثار ملی و فراملی منفی متعددی که به دنبال دارد ضرورت پرداختن آیین دادرسی کیفری افتراقی به آن‌ها را توجیه می‌نماید. این دادرسی افتراقی اگرچه عموماً سخت‌گیرانه ظاهر می‌شود، اما این شدت‌گرایی در دادرسی را نباید بدون چارچوب قانونی منقح و مشخص ترسیم نمود و مصلحت‌گرایی افراطی قضایی ویژگی آن باشد؛ زیرا اهدافی

چون امنیت‌گرایی و رسیدگی سخت‌گیرانه نسبت به این متهمان که عمدتاً دارای ملیت‌هایی مختلف هستند را با چالش‌هایی مواجه کرده است. به علاوه اینکه اطلاع دادرسی در رسیدگی به این جرایم ویژگی کلان دادرسی شکلی در این کشور است و بر این اساس، عدم مشخص بودن انتساب هرکدام از جرایم ارتكابی به هر یک از متهمان به این چالش افزوده است. از همین رو نظام ادله سنتی در کشور عراق عاملی است که به دشواری دوچندان در تشریفات قضایی ناظر به رسیدگی این جرایم منتهی شده است. مضافاً اینکه، عدم استفاده از تخصص‌های پیرا قضایی در احراز این جرایم و نظام دادرسی کیفری سنتی و انعطاف‌ناپذیری موجود، نه تنها رسیدگی و صدور حکم، بلکه اجرای کیفرهایی مانند اعدام را با معضلاتی روبه‌رو ساخته است. بر اساس این ملاحظات است که می‌توان دریافت در نظام قضایی عراق، دادرسی شکلی با کهنگی خاص خود به جرایم پیچیده‌ای رسیدگی می‌کند که مقتضی به‌روزترین مقررات است تا شیوه‌های خاص اتخاذی آن‌ها را مدنظر قرار دهد. تعداد زیاد متهمان و فرایندهای قضایی عموماً دست و پاگیر و غیرافتراقی از جمله مؤلفه‌هایی است که اثربخشی این نوع دادرسی را کاهش می‌دهد. با این وجود نظر به موارد متعدد جلسات رسیدگی و اجرای مجازات نسبت به اعضای گروه‌های تروریستی به‌ویژه داعش، با چنین نظام قضایی مملو از چالش تقنینی و اجرایی می‌تواند نشان از تلاش بسیار این کشور در رسیدگی به این جرایم باشد.

۵. پیشنهادات

با در نظر گرفتن سیاست کیفری شکلی در رسیدگی به جرایم تروریستی در عراق به‌ویژه گروه تروریستی داعش که جنایات بسیاری هم در عراق و هم در دیگر کشورها مرتکب شده است، برای رسیدگی به این نوع جرایم، موارد زیر به‌عنوان پیشنهاد قابل ارائه است:

- با توجه به اینکه سیاست کیفری شکلی کشور عراق در حال حاضر در رسیدگی به جرایم تروریستی افتراقی نیست و مانند سایر جرایم است، ضروری است تا با توجه به شدت جرایم ارتكابی گروه‌های تروریستی در عراق چنانچه این کشور به‌عنوان

یکی از کشورهای مهم متضرر از جرایم تروریستی داعش تمایل داشته باشد همچنان در کشور خود به این جرایم رسیدگی کند، دادگاهی مشابه دادگاه عالی جنایی عراق که پس از سال ۲۰۰۳ از جانب حکومت ائتلافی برای رسیدگی به جنایات سران حزب بعث تشکیل شد و قانون جداگانه‌ای برای این منظور در سال ۲۰۰۵ از جانب حکومت ائتلافی به تصویب رسید و جنایات بین‌المللی که در دوران حزب بعث مرتکب شدند در این قانون نهاده شد، شکل گیرد تا بتواند به جرایم گروه تروریستی داعش که تعدادی از این جرایم جنبه بین‌المللی و منطقه‌ای نیز دارند، در دادگاه جداگانه‌ای و با رسیدگی شکلی افتراقی رسیدگی کند.

- با توجه به اینکه تعدادی از جنایات گروه تروریستی داعش جنبه منطقه‌ای-بین‌المللی دارند، لذا رسیدگی عادلانه نیازمند استفاده از قضات باتجربه که به رسیدگی‌های بین‌المللی اشراف دارند، می‌باشد، پس چنانچه کشور عراق بخواهد به جنایاتی که این گروه در عراق مرتکب شده باشند رسیدگی کند باید از قضاتی استفاده کند که در رسیدگی‌های بین‌المللی و حقوق بین‌الملل کیفری تبحر لازم را داشته باشند و رویه حال حاضر خود را که از قضات داخلی تشکیل شده است تغییر دهد.
- با توجه به اینکه کشورهای منطقه بیشترین ضرر را از جرایم تروریستی داعش متحمل شدند و اغلب جرایم ارتكابی این گروه و بزه‌دیدگان این جرایم در این کشورها هستند، برای رسیدگی به جرایم گروه تروریستی داعش این کشورها به‌اتفاق هم می‌توانند دادگاهی مشابه دادگاه نورنبرگ در منطقه تشکیل دهند و از قضات بین‌المللی این کشورها در جهت رسیدگی به جرایم گروه تروریستی داعش استفاده شود تا بتوان بیشترین سودمندی را در جهت محاکمه عادلانه و احقاق حق بزه‌دیدگان جرم به عمل آورد. استفاده از ظرفیت‌های کشورهای منطقه، مانند ایران که خود به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم متأثر از اقدامات تروریستی گروه داعش بوده‌اند می‌تواند بسیار راه‌گشا باشد.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- زمانی، سید قاسم (بهار ۱۳۹۴)، «ماهیت حقوقی داعش در حقوق بین‌الملل: دولت یا بازیگر غیردولتی؟»، فصلنامه دولت‌پژوهی، سال اول، دوره ۱.
- ساعدی، بهمن؛ آرش پور، علیرضا؛ فرزانی نسب، عبدالرضا (تابستان ۱۳۹۹). «مخاصمه مسلحانه عراق؛ تحلیل اقدامات ارتكابی داعش از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حقوق بین‌الملل کیفری»، فصلنامه حقوق عمومی، دوره ۴۹، شماره ۲.
- طلعت، آرمین (پاییز ۱۳۹۴). «جرائم بین‌المللی ارتكابی داعش در پرتو عدالت کیفری»، مجله پژوهش‌های حقوقی، دوره ۱۴، شماره ۲۸.
- لسانی، سیدحسام‌الدین؛ یدائی امناب، محسن (زمستان ۱۳۹۴). «امکان رسیدگی به جنایات داعش در دیوان کیفری بین‌المللی از دیدگاه حقوق بین‌الملل»، فصلنامه سیاست خارجی، دوره ۲۹، شماره ۴.
- میرمحمدصادقی، حسین؛ قدیری بهرام‌آبادی، رشید (زمستان ۱۳۹۴). «نقش و جایگاه سیاست در عدالت کیفری حاکم بر جرایم تروریستی»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق کیفری، دوره ۴، شماره ۱۳.

ب. منابع عربی

- الغانمی، نزار؛ الخزرجی، حمد، (۲۰۱۷). «الفساد المالي و الاداری و دوره فی تحجیم الاقتصاد العراقي بعد الاحتلال الامريكي للعراق عام ۲۰۰۳»، مركز الدراسات الاستراتيجية - جامعه كربلاء.
- الغیری، آدم، (۲۰۰۶). «الجرائم الارهابيه فی القانون الجنائي». مجله جامعه تکریت للعلوم الانسانية، المجلد ۱۳، العدد ۱.
- المساعید، موفق، (۲۰۱۹). «جرائم الارهاب فی التشريع الاردنی و الاتفاقيات الدوليه»، عمان: مركز الكتاب الاكاديمی.
- اليعقوبی، جلیل، (۲۰۱۶). «الارهاب و مواجهته فی العراق و سيناريوهات ما بعد داعش»، لبنان: دار الجیل.
- ایزنشتات، مایکل، (۲۰۱۰/۹/۳۰). «البقاء ام الرحيل؟ ما يمكن للولايات المتحدة أن تتركه وراءها فی العراق»، تقرير معهد واشنطن، العدد ۱۰۵.
- توفیق الحاج، (۲۰۱۳). «القرار ۱۳۷۳ و الحرب على الارهاب»، بغداد: منشورات زين الحقوقیه.

- صفاء عبود، (٢٠١٨). «اختصاص المحکمه الجنائیه المركزيه»، مجله جامعه بابل للعلوم الانسانيه، الجلد ٢٦، العدد ٢.
- ماريه عمراوى، (٢٠١٦). «ردع الجرائم الدوليه بين القضاء الدولى و القضاء الوطنى»، اطروحه الدكتوراه، كليه الحقوق، جامعه محمد خيضر بسكره.
- محمد عبد فيحان، (٢٠١٣). «الخطاب البعثى فى الاعلام العراقى»، سلسله اصدرات الهيئه الوطنيه العليا للمساءله و العداله، الاصدار الخامس، بغداد.
- محمودعلى، انور، (٢٠١٢). «دور التربيه فى التغيير الاجتماعى»، مجله جامعه الموصل كليه العلوم الاسلاميه، العدد ١٢.

ج . قوانين، مصوبات و دستور العملها

- قانون الادعاء العام رقم ٤٩ لسنة ٢٠١٧ (العراق).
- قانون مكافحه غسل الأموال و تمويل الارهاب رقم ٣٩ لسنة ٢٠١٥ (العراق).
- قانون مكافحه الارهاب رقم ١٣ لسنة ٢٠٠٥ (العراق).
- دستور جمهوريه العراق لسنة ٢٠٠٥ (العراق).
- امر سلطه الائتلاف المؤقتة رقم ١٣ المتعلق بالمحکمه الجنائيه المركزيه العراقيه لسنة ٢٠٠٤.
- امر سلطه الائتلاف المؤقتة رقم ٢٥ المتعلق بمصادره الاملاك المستخدمه فى ارتكاب جرائم محددہ او المتحصله منها لسنة ٢٠٠٣ (العراق).
- امر سلطه الائتلاف المؤقتة رقم ١٤ المتعلق بالنشاط الاعلامى المحضور لسنة ٢٠٠٣ (العراق).
- امر سلطه الائتلاف المؤقتة رقم ١٣ المتعلق بالمحکمه الجنائيه المركزيه العراقيه لسنة ٢٠٠٣.
- امر سلطه الائتلاف المؤقتة رقم ٣ المتعلق بالسيطره على الأسلحه لسنة ٢٠٠٣ (العراق).
- قرار مجلس قياده الثوره المرقم ١٠ فى ١٧ فبراير ١٩٩٧ (غسل الأموال) (العراق).
- قانون ديوان الرقابہ الماليه رقم ٦ لسنة ١٩٩٠ (العراق).
- قانون التنظيم القضائى رقم ١٦٠ لسنة ١٩٧٩ (العراق).
- قانون البنك المركزى رقم ٦٤ لسنة ١٩٧٦ (العراق).
- قانون اصول المحاکمات الجزائيه رقم ٢٣ لسنة ١٩٧١ (العراق)
- قانون العقوبات العراقى رقم ١١١ لسنة ١٩٦٩ (العراق).

د. سایتها

- ریسی، لیلا؛ فرشاسعید، پرویز، (۱۳۹۴)، «بررسی جنایات داعش از منظر حقوق بین الملل کیفری»، کنفرانس بین المللی رویکردهای نوین در علوم انسانی، به آدرس: <https://civilica.com/doc/439700>. آخرین بازدید ۲۴ آبان ۱۳۹۹.
- کریم أسعد احمد خان، (۲۰۱۸/۱۲/۴)، «اخبار الأمم المتحدة حول احاطه رئيس فريق التحقيق التابع للأمم المتحدة»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.news.un.org/ar/story/2018/12/1022861>. Last seen at 2020/11/14
- کریم أسعد احمد خان، (۲۰۱۹/۷/۱۵)، «اخبار الأمم المتحدة حول احاطه رئيس فريق التحقيق التابع للأمم المتحدة»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.news.un.org/ar/story/2019/07/1036791>. Last seen at 2020/11/14
- کریم أسعد احمد خان، (۲۰۱۹/۱۱/۲۶)، «اخبار الأمم المتحدة حول احاطه رئيس فريق التحقيق التابع للأمم المتحدة»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.news.un.org/ar/story/2019/11/1044441>. Last seen at 2020/11/14
- حاکم الزاملی، (۲۰۱۹/۹/۲۱)، «اعداد الدواعش المحکومین بالأعدام»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.shafaq.com/ar/اعداد-الدواعش-المحکومین-بالاعدام>
- «لقاء خاص مع القاضي احمد محمد خلف الأمیری و قاضی التحقيق علی حسین جفات»، (۲۰۱۸/۴/۲۵)، متاح على الرابط الآتي: <http://www.albayyna-new.net/content.php?id=2903>. Last seen at 2020/11/08
- مجلس القضاء الأعلى، «النظام القضائي»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.hjc.iq/Judicial-system.php>. Last seen at 2020/11/09
- سیف محمد، (۲۰۱۹/۵/۸)، «القضاء اخضع اكثر من ۸۰۰ ارهابی اجنبی لأجراءاته خلال عام و نصف»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.hjc.iq/upload/pdf/no-43.pdf>. Last seen at 2020/11/09
- مكتب مفوضیه الامم المتحدة السامیه لحقوق الانسان، (۲۰۲۰/۱/۲۸)، «حقوق الانسان فی تطبيق العداله فی العراق: المحاکمات بموجب قوانين مكافحه الارهاب و الآثار المترتبة على العداله و المساءله و التماسک الاجتماعی فی اعقاب مرحله داعش»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.news.un.org/ar/story/2020/01/1048122>. Last seen at 2020/11/11
- تقرير هیومن رایتس ووتش، (۲۰۱۷/۱/۱۵)، «تفجيرات داعش جرائم ضد الأنسانیة»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.hrw.org/ar/news/2017/01/16/298955>. Last seen at 2020/11/14
- تقرير الفدرالیة الدولیة لحقوق الانسان، (۲۰۱۸/۱۰/۲۵)، «الجرائم الجنسیة و الجنسانیة المرتکبه ضد المجتمع الایزیدی: دور المقاتلین الاجانب فی تنظيم داعش»، متاح على الرابط الآتي: <http://www.dipomatie.gouv.fr/ar/politique-etrangere-de-la-france/droits-de-l-homme/les-evenements-et-actualites-lies-aux-droits-de-l-homme/article/publication-du-rapport-de-la-fidh-crimes-sexuels-contre-la-communaute-yezidie>. Last seen at 2020/11/14

